

مَم و زین

سُروده:

احمد خانی

ترجمه از گردی.

عبدالخالق رحمانی

انتشارات پارس

سرشناسه:	خانی، احمد بن الیاس، ۱۰۶۱ - ۱۱۱۹ ق.
عنوان قراردادی:	مهم و زین، فارسی
عنوان و نام پدیدآور:	مهم و زین، سروده احمد خانی / ترجمه از کردی عبدالخالق رحمانی
مشخصات نشر:	انتشارات بیریاز، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری:	۲۰۵ ص
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۸۵۵۹-۰۰-۹
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
موضوع:	شعر فارسی قرن ۱۴ - ترجمه شده از کردی
موضوع:	Persian poetry - ۲۰th century - Translations from Kurdish
شناسه افزوده:	رحمانی، عبدالخالق، ۱۳۵۰ - مترجم
رده‌بندی کنگره:	۳۲۵۶ / ۶۴۳ خ ۲ PIR۱۳۹۵
رده‌بندی دیوینی:	۸۱۳/۹۹
شماره کتابشناسی ملی:	۴۵۰۳۷۹۱

مهم و زین

ساعر: احمد خانی

ترجمه: عبدالخالق رحمانی

طرح جلد: اسماعیل رضایی

طرح تابلو: هادی ضیاءالدینی

تایپ و صفحه‌آرا: امید مفید

چاپ نخست: ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۵۵۹-۰۰-۹

بها: ۱۵۰۰۰ تومان

حق چاپ برای مترجم محفوظ است

ستیز- حسین محمدی ۰۶۵۴ ۹۷۶ ۰۹۱۸

Email: Biryar۷۱۴@gmail.com

فهرست مطالب

۱۱	 مقدمه
۱۲	 یادگی نامه‌ی احمد خانی
۱۴	 حماسهٔ فرهنگ احمد خانی
۱۵	 «مَم و زین» گری بی‌همتا
۱۶	 تأثیرپذیری و تأثیرگذار خانی
۱۸	 اهمیت این منظوم
۱۹	 عرفان یا حماسه؟
۲۱	 دیگر زوایا
۲۲	 «مَم و زین» از نگاه مترجمین و خارشنان
۲۴	 نکاتی در مورد این ترجمه
۲۷	 دیباجه
۲۹	 ستایش خدا
۳۳	 ستایش پیغمبر
۳۷	 به شفاعت خواستن پیغمبر(ص)
۳۹	 بیانِ درد و رنج گُردها
۴۲	 از چه سبب به زبان گُردی نوشته‌ام؟
۴۶	 مقدمه‌ای بر داستان

- ۵۱ آغاز داستان
 ۵۱ امیر بوتان و دو خواهرش
 ۵۵ حسن و دلدادگی
 ۵۶ دوستی تاجدین و مم
 ۵۸ آغاز سال نو
 ۵۹ تفرج و گردش در نوروز
 ۶۰ تاجدین و مم با لباس مبتل در روز گلگشت
 ۶۱ تاجدین و مم دو پسر ناشناس دیدند
 ۶۴ آگاه شدن مان از دروغ عشق
 ۶۷ زین و هستی در چه حالی اند؟
 ۷۰ «دایه» از این سخن خراب زده است
 ۷۲ رفتن دایه نزد کاهن رمال
 ۷۳ پزشک دروغگو
 ۷۶ بیان واقع نزد «دایه»
 ۷۸ «دایه» نزد «هستی و زین» برگشت
 ۸۰ خواستگاری برای تاجدین
 ۸۵ عروسی «تاجدین» و «هستی»
 ۸۹ روز هفتم عروسی
 ۹۱ به هم رسیدن عروس و داماد
 ۹۳ فتنه‌گری بکر نزد امیر
 ۹۸ آه و ناله و زاری «زین» از تب و تاب عشق
 ۱۰۱ «زین» در تنهایی با غم عشق سخن می‌گوید
 ۱۰۲ از دور با خواهر خود صحبت می‌کند
 ۱۰۲ گاهی با شمع صحبت می‌کند
 ۱۰۳ و گاهی با پروانه صحبت می‌کند

- ۱۰۴..... «مم» با درد و رنج عشق
- ۱۰۵..... سخن «مم» با «دجله»
- ۱۰۶..... «مم» صحبتی «مم» با صبا
- ۱۰۸..... «مم» سرزنش دل خویش کند
- ۱۱۱..... بهار و شکار امیر بوتان
- ۱۱۳..... باغ و بوستان امیر زین الدین
- ۱۱۴..... «زین» در باغ امیر با گل زرد سخن می گوید
- ۱۱۶..... به «مم» رسیدن «زین» و «مم» در باغ شاه
- ۱۲۰..... «مم» و «زین» در باغ می مانند و امیر و لشکر و شکارچی سر می رسند
- ۱۲۳..... «تاجدین» برای نجات دوست خود خانه اش را آتش می زند
- ۱۲۵..... عشق پنهان می رسد و «بن» خبر به امیر می رسد
- ۱۲۷..... بازی «میر» با «مم» و حاکم نری «بکر» برای کشف راز
- ۱۳۱..... «مم» در زندان چله نشین می شود
- ۱۳۵..... حال «زین» و گله او از بخت بد
- ۱۳۷..... تاجدین و برادران در اندیشه چاره
- ۱۳۹..... میدان مردان
- ۱۴۰..... «بکر» با زیرکی خود را نجات می دهد
- ۱۴۲..... «بکر» در اندیشه کشتن «مم» است
- ۱۴۴..... «میر» به حرم سرا می رود و به «زین» می گوید که به نمان برود و «مم» را ببیند
- ۱۴۹..... وصیت زین
- ۱۵۲..... عروس زندان
- ۱۵۸..... شیون در شهر و کشتن «بکر» به دست تاجدین
- ۱۶۰..... مهربانی «زین» و دعای او برای بکر فتنه گر
- ۱۶۲..... «زین» بر گور «مم»

- ۱۶۶..... دو درخت سبز و خرم و بوته‌ای خار بر مزار
- ۱۶۸..... «بکر» و مهربانی خدای تعالی
- ۱۷۱..... گنجینه عشق
- ۱۷۳..... راه خداشناسی
- ۱۷۹..... «خانی» با خود و قلم گفت‌وگو می‌کند
- ۱۸۴..... لغت‌نامه

www.ketab.ir

آغاز سخن به نام یزدان

مقدمه

خواننده گرامی:

ترجمه شاهکار ادبیات کلاسیک، «مَم و زین»^۱ احمد خانی را زمانی به پایان می‌رسانم که در کشورهای مختلف مراسم گرامیداشت چهارصدمین سالمرگ شکسپیر و سروانتس را برگزار می‌کنند. ویلیام شکسپیر نمایشنامه‌نویس و شاعر انگلیسی (۱۵۶۴-۱۶۱۶)، یکی از داستان‌های قدیمی را استادانه بازآفرینی کرد. اثر او به نام «رومئو و ژولیت» در فرهنگ و ریان انگلیسی و ادبیات جهان ماندگار است.

جالب است که «میگوئیل دو سروانتس» (۱۵۰۷-۱۵۱۶)، نویسنده‌ی بزرگ اسپانیایی و خالق اثر حماسی «دن کیشوت»^۲ نیز، یک روز قبل از شکسپیر در مادرید از دنیا رفته است. به این مناسبت در گوشه و کنار جهان مراسم مختلف برگزار شد.^۳ اما در سرزمین احمد خانی (۱۶۵۰-۱۷۰۸)، خالق شاهکار «مَم و

۱- در زبان کردی بسیاری از نام‌های عربی را به صورت مخفف به کار می‌برند. «مَم» مخفف محمد و «زین» مخفف زینب یا زینت است.

۲- رمان دن کیشوت را پس از انجیل، پرفروش‌ترین کتاب دنیا دانسته‌اند! سروانتس را «پدر رمان جهان» لقب داده‌اند. دن کیشوت را مترجم شهیر گُرد مرحوم محمد قاضی، به زبان فارسی ترجمه کرده است.

۳- ۲۳ آوریل از سوی سازمان یونسکو روز کتاب نامیده شده است.

زین» - که زبان کردی را به اوج خود رساند و اثری جاودانه را به ادبیات و فرهنگ دنیا تقدیم داشت - از هرسو جنگ و خونریزی است! بسیاری از هم‌زبانان او، شاید نامی از این کتاب نشنیده‌اند!

احمد خانی تقریباً معاصر شکسپیر و سروانتس است! زندگی او با جنگ‌های مداوم اقوام مختلف مصادف بوده است. امپراتوری عثمانی با وسعت خود (مخصوصاً در همجواری با صفویه و دیگر سلسله‌های بعد)، در کشمکش و نزاع همیشگی بسر می‌برد. در چنین وضعیتی سرزمین خانی و مردمانش آسیب‌های فراوان دیده‌اند. هم‌چنان که می‌گوید:

تا چند ستم رسد ز آدوار؟	تا چند چن به رنج و ادبار؟
تبدیل شده به نار نمرود!	خاکی به آتش بهشت موعود
در خاک سیه به خون نشسته	مردان و زنان چو رن فرشته

متأسفانه بعد از سیصد و پنجاه سال اکنون نیز به مراتب بدتر و شدیدتر از آن زمان، در سرزمین او جنگ و نزاع و آتش و خونریزی برپاست و هر روز ناله و ضحّه انسان‌های بی‌گناه و زنان و کودکان به آسمان بلند است!

درباره زندگی احمد خانی

احمد خانی به سال ۱۰۶۱ هـ. ق در شهر بایزید که از شهرهای ترکیه امروز است پا به عرصه جهان نهاده در ایات پایانی منظومه «مهم زین» می‌گوید:

از زادن من چو مادر آسود تاریخ هزار و شصت و یک بود

خاندان او اهل دین و دانش بوده‌اند. پدرش الیاس، قبل از تولد خانی به شهر بایزید کوچ کرده، اما پیوند خود را با ایل هم‌چنان نگه داشته است. آنها در شهر بایزید خاندان بزرگی بودند. احمد خانی در مسجد مرادیه، اُرفه،

آخلاق و بتلیس درس خوانده و به مصر نیز سفر کرده است.^۱

«در خدمت مدرسین و علمای اعلام عصر خود تلمذ کرد و سرانجام در علوم قدیمه سرآمد اقران گردید و چون بر علوم متداول آن زمان یعنی صرف و نحو و بدیع و بیان و تفسیر و کلام و غیره فایق آمد از طرف مجتهدین مدرسه علمیه بتلیس به دریافت گواهی نامه افتا و تدریس نایل شد.

خانی پس از فراغت از تحصیل علوم، به زادگاه خود یعنی شهر بایزید مراجعت کرد و تا آخر عمر در همان شهر به تدریس و ارشاد خلق اشتغال ورزید.^۲

«شیخ احمد خانی، سود به طور خلاصه زندگی نامه خود را برای ما بیان کرده است. در سال ۱۰۶۱ به دنیا آمده، از چهارده سالگی نویسنده شده، سال ۱۱۰۵ «مَم و زین» را به پایان رسانده است.

درباره سال وفات او آنچه حقیقت دارد این جمله زیبا و با ارزش و درست است که علاءالدین سجّادی^۳ از یک روحانی نقل می کند: (در پشت جلد کتابی این عبارت را دیده ام طارَ خانی الی ربّه).^۴ برابر حساب ابجد سال وفات خانی است، یعنی درست در سال ۱۱۱۹.^۵

۱- «مَم و زین» خانی، برگردان همّار موکریانی - مقدمه‌ی حسن قزلجی صفحه هشتاد و یک، ت.

۲- نشریه‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی - ص ۷۶ - پرتال جامع علوم انسانی - نشریه‌ی عبدالحمید حسینی.

۳- نویسنده، شاعر و ادیب کُرد (۱۹۸۴-۱۹۰۷) متولد سنندج بیش از چهل سال از عمر خود را صرف زنده کردن بخش‌های نهفته ادبیات کُردی کرد. دارای تألیفاتی بسیار ارزنده است؛ از جمله: تاریخ ادبیات کُرد.

۴- خانی به سوی پروردگارش پرواز کرد.

۵- همّار، «مَم و زین» چاپ و انتشارات آراس - آوریل ۲۰۰۸، ص ۲۴.

حماسه فرهنگی احمد خانی

بی گمان بزرگمردی چون خانی با اندیشه در اوضاع نابسامان خود و هموعان، راه چاره را در تلاش فرهنگی و آموزش مردم دیده و با سرودن لغت‌نامه‌ای برای کودکان و تدریس آن به این امر مهم همت گماشته است. این فرهنگ لغت منظوم به نام «نوبهار کودکان» علاوه بر آموزش لغات و معنی آنها به زبان کدی، فضایل اخلاقی را با اوزان عروضی آموزش می‌دهد.

خانی با درک این مهم که بسیاری از سرزمین‌ها، زبان اصلی خود را فراموش کرده‌اند و زبان عربی جای آنها را گرفته است و بسیار نزدیک است که زبان سرزمین او نیز در همجواری با زبان‌های دیگر به این سرنوشت گرفتار شود، با سرودن منظومه‌های خود زبان کردی را به زبان ادبی و آموزشی تبدیل کرد. با چنین تلاش قابل‌تذکره‌ای زبان کردی را برای بیان علوم و معارف به اثبات رساند و برای نجات فرهنگ و زبان سرزمینش حماسه‌ای فرهنگی آفرید. او برخلاف شیوه مرسوم، برای داور عام مردم، با زبان آنها نوشت. چنان‌که می‌سراید:

«خانی» به کمین بضاعت خود	ناچار به ساحت هنر شد
یعنی نه به علت کمالی	مستعد بدید بلکه خالی
از روی عناد یا که پیداد	گرا به دست و او سخن داد
صافی شده برگرفت و از دُرد	نوشید به جاه خود، یکی کُرد
این شیوه گزید غیر عادت	از بهر عموم با فاحات
دُردانه به ریسمان کشیدم	بسیار در آن جفا چشیدم

«یوسف و زلیخا» دیگر منظومه اوست که این داستان را با روش خود و تلمیح به آیات قرآنی و دیگر روایات و متون سروده است. در کتاب‌های تاریخ

ادبیات از آثار دیگری مانند «عقیده الایمان» و «لیلی و مجنون»، نیز نام برده‌اند.

«مَم و زین» گوهری بی‌همتا

شاهکار بزرگ احمد خانی منظومه غنایی، عرفانی، حماسی و تعلیمی «مَم و زین» است. این اثر به تنهایی حاوی این موضوعات چهارگانه است. علاوه بر خط سیر داستان عشقی، بسیار استادانه جهانبینی عرفانی خود را در رمزها و نمادهای داستان بیان می‌کند. از طرف دیگر بزرگ‌ترین حماسه را که غلبه بر هواهای نفسانی است، با هنرنمایی‌های مختلف به پایان می‌برد.

این گوهر برخاسته از زاویه‌ای دیگر نیز می‌تابد که قسمت‌های تعلیمی و آموزشی آن است. اگر چه در جمع‌بندی پایان داستان، تأکید خانی بر جنبه عشقی و عرفانی است:

هر پرده به هم سخن بگنتم	گر مُهره و ذر به هم بسُفتم...
از لعل گهی، دمی ز مُهره	شاید که سخن شود به بهره
کالای مرا بُود خریدار	آورده‌ام آن به سوی بازار
هر قصه که حصه‌ای در آن است	پند است مرا حوقوت جان است
اما غرض از چنین جستار	گشتن به بیان این گفتار
ظاهر شدن جمال عشق است	ثابت شدن کمال حسن است
تا عشق کنم در آن نمایان	از عشق شوی دلبر و شایان
عشق آینه خدانما است	خورشید صفت از او ضیاء است
نزدیک‌ترین راه وصل است	هر شاخه به سوی آن اصل است
اکسیر وجود و کیمیا دان	از عشق رسد کمال انسان...
کس را نه ز عشق بی‌اثر بود	از ذوق مگر که بی‌خبر بود...

خانی منظومه خود را با ستایش پروردگار و نعت پیامبر اسلام (ص)، شروع می‌کند. در آن مقدمات، بسیاری از موضوعات فلسفی، عرفانی و احوال و اوضاع اجتماعی - فرهنگی زمان خود را بیان می‌کند. علاوه بر این در جریان داستان بافته‌ای زیبا و رنگارنگ از عشق و عرفان را ادامه می‌دهد و در گفتگویی که با قلم خود دارد، بسیار زیبا کتاب را به پایان می‌رساند. هر کدام از ابیات ستایش و مناجات، معانی وسیع و تلمیحات و اشاراتی را در خود نهان کرده است. چنانکه تشریح و بسط مقدمات این منظومه خود کتابی جاودانه خواهد بود.

تأثیرپذیری و تأثیرگذاری خانی

آن‌چه که پر واضح است تأثیرپذیری و تأثیرگذاری شاعران و نویسندگان است. تطبیق این اثر با دیگر آثار به‌دلیل شباهت از جمله منظومه لیلی و مجنون یا خسرو و شیرین نظامی گنجوی خود تراشی طولانی خواهد بود. تأثیرپذیری «خانی» از ادبیات زبان‌های همجوار از اهمیت کار او نمی‌کاهد. هنرنمایی و بیان استادانه خانی، اثر او را از هر جهت، از آثار دیگر متمایز می‌کند. نمادها، اشاره به آیات و روایات و داستان‌های مختلف، استفاده از اصطلاحات فلسفی، عرفانی و دقت در انتخاب آگاهانه واژه‌ها و در کنار این همه، انبساط و روند طبیعی داستان با توصیفات عالی و بسیاری ویژگی‌های دیگر، این اثر را در ادبیات کردی جاودانه کرده است.

خانی با چیره‌دستی تمام در بیان رویدادها و توصیف صحنه‌های مختلف، هم‌زمان، معانی اصلی و مفاهیم موردنظر خود را به زیباترین شیوه القا می‌کند. به همین علت بر شاعران و نویسندگان بعد از خود تأثیر بسیار داشته و از نظر

انتقال اندیشه‌های ملی و عرفانی دارای اهمیت بسیار است.

قصه «مَم و زین» بر اساس روایتی واقعی است که آن را مربوط به قرن چهارم قبل از میلاد می‌دانند. این داستان از جمله داستان‌های شفاهی است که در کردستان به نام «بیت»^۱ معروفند.

یکی از بیت‌های مشهور که تاکنون سینه به سینه نقل شده، داستان «مَم آلان» است. آلان منطقه جنوب دریاچه ارومیه را در برمی‌گیرد که چند قرن به صورت سیسم ملوک الطوائفی^۲ اداره شده، گویا داستان اصلی بیت مربوط به این ناحیه است، در صورتی که داستان در سرزمین جزیره «شمال عراق و جنوب ترکیه» روزگار و امیر سرزمین بوتان واقع شده و بیت‌خوانان به مرور زمان در روایت‌های خود، آن را تغییر داده‌اند. چرا که مقبره «مَم و زین» در دخمه‌ای زیر یک حیات (در شهر جزیر) اکنون نیز وجود دارد و مردم به نشانه پاکی و سنبولی از عشق و راستی از آن دیدن می‌کنند.

احمد خانی با سرودن داستان معبران ام‌سی، آن را بهانه‌ای برای بیان اندیشه‌های خود و حفظ و اعتلای زبان کردی قرارداد تا:

... بیگانه نگویند که اکراد	اقلیم سر نکرده آباد
از عشق و هنر خبر ندارند	در که در هنر ندارند
بی دفتر و علم و خامه هستند	بی کاتب، خامه هستند
هم اهل نظر، گهی نگویند	در عشق نبوده‌اند یاد
بی دلبر و دلسپرده هستند	بر عشق چنان کمر نهاده
در ساحت عشق سر نبازند	غافل از حقیقت و مجازند...

۱- «بیت»ها داستان‌هایی شفاهی هستند که سینه به سینه انتقال یافته با موضوعات عشقی، حماسی، ماتم و ... دارای آهنگ و وزن مخصوص خود می‌باشند.

۲- فرمانروایی مالکین بزرگ و سران هر منطقه بر رعایا و مردم آن منطقه (فرهنگ معین).

دلسوز اگر برای ما بود عالی کرم و گره‌گشا بود
خواهان کتاب و شعر و دیوان می‌کرد به نقد من گر اذعان
من این عَلم کلام موزون می‌بردم تا به بام گردون
و در نهایت تواضع و فروتنی خود را پیلهور می‌داند نه زرفروش، هرچند
که به حق پرچم کلام موزون خود را به پشت‌بام آسمان رسانده است.

نقیدی زده‌ام اگرچه ناچیز از روی و ریا بکرده پرهیز
بی‌خدعه و صاف و بی‌گمان است چون زر نه‌که غش در آن نهان است
قرمز پس ما که آشکار است پرسش نشود که چند عیار است
و با امانه با خودتني اما متکی به خود می‌فرماید:

من پیله‌ورم به ز فروشم خود رُسته‌ام و به خود بکوشم
گردی ز بهشت کر یاران آورده سپرغمان به یاران

اهمیت این منظومه

همان‌گونه که شکسپیر تراژدی دو دلداد، با نام «رومئو و ژولیت» نوشته و به طرزی جذاب در فرهنگ و زبان انگلیسی درج‌شده است، یا نویسنده اسپانیایی میگوئل دوسروانتس (۱۶۱۶-۱۵۴۷)، داستان بلند «لُن کیشوت» را به شیوه‌ای حماسی و ملی درآورد یا حکیم ابرنقاسم فردوسی طوسی (۴۱۶-۳۲۹)، هق و کسانی قبل از او که سرگذشت و روایات قدیمی را بازآفرینی کرده‌اند، احمد خانی هم با زنده کردن دوباره «تم و زین» اثری ماندگار را به پیشگاه فرهنگ و ادبیات جهان تقدیم کرده است:

امروز چنان طیب حاذق درمان کنم دل دو عاشق
تا شاد شود روان آنان تا تازه کنم زمان آنان

از گور برآرم آن دو پاکان	مشهور کنم به حد امکان
این گونه ز نو بسازم امروز	بر بام ادب شود به افروز
بر دیدن آن چو مردم آیند	این نامه عشق را ستایند
همدرد از آن صفا ببینند	بی درد به حیرتش گزینند

از نقطه نظری دیگر نیز اهمیت انسانی و اخلاقی این منظومه بزرگ و پرمعنا نمایان است. «مَم و زین» را سرشار از احساسات انسانی، شادی‌ها، غم‌ها، عشق و دلداری و ... می‌بینیم. رفتارهای عالی انسانی مانند بخشش، دلاوری، سخاوت، رانمردی، وفا، عدالت، مردم‌داری، تسلیم اراده حق، صبر و بردباری در آن تجلی یافته است.

از سوی دیگر بازتابی از زندگی اجتماعی، آداب و رسوم مانند آیین‌های نوروزی، مراسم خواستگاری، غروب، شکار سالانه مردم همراه امیر، ماتم و خاکسپاری، حتی شیوه معماری و تزیین محله باغ یا چگونگی آرایش و لباس‌های زنان و مردان، همه و همه در این شاهکار، جاودانه شده‌اند.

عرفان یا حماسه؟

اگر «مَم و زین» را به عنوان اثری حماسی معرفی کنیم، در این اثر گرانبه‌تر به جز چند صحنه کوتاه، شباهت چندانی با آثار حماسی به مثابه داستان جنگ‌ها، دلاوری‌ها، نبرد و تاخت و تاز و رجزخوانی میدان کارزار نمی‌بینیم. قبل از آن‌که حماسه در میدان کارزار روی دهد، در درون شخصیت‌های مثبت داستان واقع می‌شود. حماسه، داستان پیروزی تاج‌دین است که توانست دارایی و خانه خود را برای نجات دوست باوفای خود «مَم» به آتش بکشد.

یا اینکه «بکر» با همه شیطنت‌ها و سخن‌چینی‌هایش از طرف «زین»

بخشوده می‌شود. و در نهایت، حماسه بزرگ «مهم» اتفاق می‌افتد که در خودشناسی و خداشناسی به بالاترین مرحله کمال می‌رسد.

با دیدگاه عرفانی از هر قصه آن دفتری از معرفت و شناخت به دست می‌آید. بررسی عرفانی این حماسه عشقی - تعلیمی، دریایی بی‌کران است که در مورد آن کمتر تحقیق شده است.

رمزگشایی نمادهای این داستان، انجام نگرفته و دیدگاه «خانی» در مورد دوره ز، لباس مبدل، انگشترها، بی‌هوشی از عشق، دایه، بازی شطرنج، بکر و... بالاتر از برداشت غنایی صرف است که بیان آن کتابی جداگانه می‌خواهد.

همین‌مایی «خانی» در چنین درخشندگی‌های هم‌زمان این گوهر تابناک مشخص می‌شود. به شیوه‌ای که آن‌چه خوبان همه دارند، او به تنهایی دارد. و این شیوه بیان خود را در اوست. به این سبب بسیار قاطع می‌گوید:

این نامه اگر تمام و کمال	صد رنج بر آن کشیده بی‌نام
نوباره‌ی باغ خسرو گریه	از باغ کسی ثمر نچیدم
پیش از من و پیش‌تر نبوده	این باغ مرا کسی ندیده
نورسته‌ی باغ این دل من	بوشیده گل عفاف بر تن
نوباوه همیشه نور عین است	شیران و عزیز والدین است...
دل‌بند و عزیز، این فرزند	کدام من سخنش، یگانه دل‌بند
هر پوشش و زیب و زیورش را	هر بیم زور و جواهرش را
خود کرده‌ام آن ز ملک کس نی	بر مال نام مرا هوس نی
هر آن چه که آمده، معانی	هر گوشه و تنج آن که خوانی
از متن و حکایست و عبارات	پی ریزی و دیوار و عمارات
از کس نگرفته‌ام به وامی	اموال خودم بدان تمامی
افشرده تراوشی ز فکر است	دوشیزه و نوعروس بکر است

دیگر زوایا

بررسی و تحقیق جامع در مورد «مَم و زین»، «هفتاد من کاغذ» شود و از عهده یک شخص به تنهایی برنمی آید. نشان دادن قدرت بیان و تسلط خانی بر بحر عروضی این منظومه، به کار بردن آرایه‌های ادبی، هنرنمایی در توصیفات و بیان موضوعات گوناگون این شاهکار، در چندین مقاله نمی‌گنجد:

- خام و اندیشه وطن‌دوستی
- پی‌ریزی ادبیات نمایشی در زبان کردی
- خانی و هنرهای زیبا
- آداب و رسوم مختلف در «مَم و زین» احمد خانی
- تفسیر و تشریح قسمت عرفانی «مَم و زین»
- اندیشه و جهان‌بینی عرفان احمد خانی
- دلایل فردی و اجتماعی اختلالات کردها با یکدیگر
- هدف از خلقت در اندیشه خانی
- دیدگاه «خانی» در مورد زنان و نقش زنان در این منظومه
- رمزگشایی نمادها در «مَم و زین» از نظر ادبیات سمبولیک
- مفاهیم قرآنی و اسلامی در «مَم و زین»
- تأثیر خانی بر شاعران بعد از خود از نظر مفاهیم مآل و عرفانی
- موسیقی و آهنگ‌های مذکور در «مَم و زین»
- مقایسه تطبیقی «مَم و زین» با آثار غنایی مشابه
- تحقیق در مورد دیگر آثار «احمد خانی»
- جمع‌آوری نظم و نثر کردی که در آنها تأثیراتی از «مَم و زین» مشهود

است

و...